

ગાંધીની કાવડ : એક પ્રામાણિક વ્યક્તિને મૂંઝવતા રાજકારણની કથા

Mr. Jaydip R. Vala
Research Scholar in Gujarati
Saurashtra University Rajkot

રાષ્ટ્રીય પારિતોષિક વિજેતા, જન્મભૂમિ પ્રવાસીના મુખ્ય તંત્રી, રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક વિજેતા, કબીર એવોર્ડ વગેરે સન્માનોથી નવાજિત થયેલ શ્રી હરીન્દ્ર દવેનો જન્મ ૧૯મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૦ ના રોજ ખાંભરા (અંજાર - કચ્છ) માં થયો હતો. ગુજરાતી સાહિત્યપ્રિય દરેક વ્યક્તિ શ્રી હરીન્દ્ર દવેને તેમના સુગમ સાહિત્ય સર્જનથી ઓળખે છે. 'ગાંધીની કાવડ' લઘુનવલ શ્રી હરીન્દ્ર દવે દ્વારા લિખિત અને તેમના સાહિત્ય સર્જનમાં ઉમેરાયેલી એક વધુ કલગી સમાન છે. આ લઘુનવલકથાની પ્રથમ આવૃત્તિ ઈ.સ ૧૯૯૩ માં પ્રગટ થઈ હતી. આ લઘુનવલકથા સાદંત રાજકારણનું કથાવસ્તુ ધરાવે છે તે કારણે તેને રાજકીય કથાવસ્તુવાળી લઘુનવલકથા પણ કહી શકાય. પરંતુ અહીં આપણે આ લઘુનવલકથાની અંદર એક પ્રામાણિક વ્યક્તિને ભ્રષ્ટાચારી વ્યક્તિ બનવા મજબૂર કરતા રાજકારણની વાત કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય રહ્યો છે. આ લઘુનવલકથાની અંદર રાજકારણ કઈ હદ સુધી એક પ્રામાણિક, નિષ્ઠાવાન, સંસ્કારી, ગાંધીવાદી વ્યક્તિને ભ્રષ્ટાચાર આચરવા માટે મજબૂર કરે છે તેની કથા અહીં રજૂ કરવામાં આવી છે.

'ગાંધીની કાવડ' લઘુનવલકથા પાંચ વિભાગમાં વિભાજિત કરવામાં આવેલ છે. આ

લઘુનવલકથામાં સજ્જકે પાત્રો તથા સંવાદો દ્વારા માનવીના મનમાં ચાલી રહેલા રાજકારણને બાહ્ય સ્વરૂપ આપવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો છે. યુગોથી ચાલ્યું આવતું રાજકારણ કઈ રીતે પ્રામાણિક, નિષ્ઠાવાન, ગાંધીમૂલ્યો અને આદર્શો સેવનાર કરુણાશંકર ઉપર કવચ બની જઈ તેને ભ્રષ્ટાચાર કરવા માટે અને પ્રજાના હિત વિરોધી કાર્યો કરવા માટે મજબૂર કરે છે. તેની ગંભીર વાત પણ અહીં રજૂ કરવામાં આવી છે.

લઘુનવલકથાની શરૂઆત કરુણાશંકરનો પુત્ર ભનિયો (ભાનુપ્રસાદ) એક 'સ્ટીલની બેગ' લઈને આવે છે ત્યાંથી થાય છે. કરુણાશંકર ભનિયો સ્ટીલની બેગ ક્યાંથી લઈને આવ્યો છે અને કોણે લઈ આપી છે એની ખોજમાં નીકળે છે. કરુણાશંકરને પૂજા ઘેલા દ્વારા ખબર પડે છે કે ભનિયાને સ્ટીલની બેગ બીજા કોઈએ નહીં પરંતુ જગમોહન ભારાડીએ લઈ આપેલી છે. ત્યારે તેને આંચકો લાગે છે કેમ કે જગમોહન ભારાડીની છાપ એક ભ્રષ્ટાચારી રાજકારણી પ્રધાન તરીકેની છે. કરુણાશંકરને પહેલેથી જ આવા ભ્રષ્ટાચારી પ્રધાનો પ્રત્યે નફરત અને ખિન્નતાનો ભાવ છે. કરુણાશંકરને વિશ્વાસ નથી આવતો કે જગમોહન ભારાડી આવું સાદું કાર્ય કરી શકે. પરંતુ જ્યારે ભનિયો શાળાની ટ્રિપ પર ગોપનાથ મહાદેવ પર જાય છે ત્યારે જગમોહન ભારાડી મેનેજર પાસેથી શાળાના છોકરાઓને ધર્મશાળામાં રૂમ અપાવે છે. આ બધી જ વાત જ્યારે ભનિયો ઘેર આવીને કરે છે ત્યારે કરુણાશંકર મોંમાં આંગળા નાખી જાય છે.

કરુણાશંકરને આ બધું સ્વપ્ન જેવું લાગતું હતું. જગમોહન ગયા અઠવાડિયે તેમના ગામે ફરી

આવવાનો છે ત્યારે કરુણાશંકરની પત્ની લક્ષ્મી તેને જઈને આભાર તો માનવો જ જોઈએ. બધા પ્રધાનોમાંથી કોઈક પ્રધાન આવો પણ નીકળે તો તેને પોરસ પણ ચઢાવવો જોઈએ એમ કહે છે. પરંતુ કરુણાશંકર તેમને મળવા જવાની ચોખ્ખી ના કહે છે અને કહે છે કે એ બધા દંભી માણસોથી હું થાકી ગયો છું અને તેમના બહુ અપમાન સહન પણ કર્યા છે. જ્યારે લક્ષ્મીના કહેવાથી ભનિયો જગમોહનનો આભાર માનવા માટે સરકિટ હાઉસમાં જવા તૈયાર થાય છે ત્યારે કરુણાશંકર પણ જગમોહન ભારાડીનું અસલી રૂપ અહીં પ્રગટ થઈ જશે એવું માનીને ભનિયા સાથે જવા માટે તૈયાર થાય છે.

સરકિટ હાઉસમાં જ્યારે તેઓ જગમોહનને મળવા માટે જાય છે ત્યારે કંઈક જુદું જ વાતાવરણ જોવા મળે છે. જગમોહન ભારાડી કોઈ એક કોન્ટ્રાક્ટર સાથે વાત કરતા હોય છે અને કોન્ટ્રાક્ટર તેમને ટેન્ડર ન મંજૂર કરવા માટે અનેક ગણા રૂપિયા મળે એમ છે તેવી વાત કરતા હોય છે. પરંતુ જગમોહન ભારાડી લાંચ લેવાની સખત ના કરી દે છે અને એ કોન્ટ્રાક્ટરને સરકિટ હાઉસમાંથી કાઢી મૂકે છે. આ બધું જોઈ તેમને આશ્ચર્ય થાય છે અને જગમોહન ભારાડી કરુણાશંકર માને છે તેવો નથી એની ખાતરી થાય છે. જગમોહન સરકીટ હાઉસમાં ભનિયાને મળે છે અને અમેરિકાના રાષ્ટ્રપ્રમુખે તેમને ભેટમાં આપેલી પેન તેઓ ભનિયાને આપે છે. એક દિવસ જગમોહન ભારાડી ચકચકિત મોટરગાડી લઈને કરુણાશંકરના ઘરે તેમને મળવા માટે જાય છે. ત્યારે લક્ષ્મી આવા રાજકારણી અને ધોળા ભગવાધારીને જોઈને ચકિત થઈ જાય છે.

તેનાથી જગમોહનના દુખાણા લેવાઈ જાય છે. જગમોહન ઘરની અંદર આવીને કહે છે કે કરુણાશંકરભાઈ ઘરમાં છે કે ? (પૃષ્ઠ નં -૨૭) આ રીતે કરુણાશંકરને ભાઈ તરીકે બોલાવતા જોઈ લક્ષ્મીને પણ નવાઈ લાગે છે. કરુણાશંકરને નવાઈ લાગી કે જગમોહન ! અને તે વળી અહીં ! પૂજા કરવા માટે પહેરેલું ફાટેલું અબોટિયું અને ફાટેલી ખભા પર શાલ નાખી કરુણાશંકર બહાર આવે છે. કરુણાશંકરને જોઈ જગમોહન ઊભો થઈ ગયો અને તેના ચરણસ્પર્શ કર્યા. કરુણાશંકરને પોતે ગાંધીબાપુના ચરણને જે ભાવથી નમ્યા હતા એ જ શ્રદ્ધા અને ભાવ દેખાયા. બંને વચ્ચે વાતચીત થાય છે પછી જગમોહન કરુણાશંકરને એકાંતમાં બોલાવીને દસ હજાર રૂપિયાની નોટો કાઢીને આપે છે. જગમોહન કહે છે કે જવાહરલાલજીએ મને 1961 માં બોલાવીને ચોક્કસ રકમ આપી હતી અને કહ્યું હતું કે સાચા ગાંધીવાદીને જુએ ત્યારે આમાંથી આપજે. જવાહરલાલજીએ એમ પણ કહ્યું હતું કે તારી પાસેથી જેમ હું રસીદ માંગતો નથી એમ તારે કોઈની પાસેથી રસીદ માંગવાની નથી. કરુણાશંકર કશુક કંઈ બોલે કે સમજે તે પહેલા જગમોહન સડસડાટ બહાર નીકળી ગયો. લક્ષ્મી આ રૂપિયા લઈને સાડીમાં વીંટાળી પટારામાં મૂકી આવીને પટારાને તાળુ મારવા લાગી. કરુણાશંકરે જોયું કે પહેલીવાર તેમના ઘરના પટારાને તાળુ દેવાતું હતું.

આ જે બનેલી ઘટનાઓ પ્રામાણિક અને ગાંધીવાદી કરુણાશંકરને રાજકારણમાં લાવી, તેમની પ્રતિમા અને પ્રતિભાનો ઉપયોગ કરી ચૂંટણી જીતવા માટે જગમોહન ભારાડી પ્રયત્ન કરે છે. તેથી તે સત્યનિષ્ઠ, સેવાપરાયણ અને પ્રામાણિક

બનવાનો કડુણાશંકર સામે ઢોંગ કરે છે. જ્યારથી ભનિયો સ્ટીલની બેગ લઈને ઘરે આવે છે ત્યારથી કડુણાશંકરની ભ્રષ્ટ થવાની શરૂઆત થાય છે. એક દિવસ વડાપ્રધાનના હાથે કડુણાશંકરનું સન્માન થવાનું હતું એટલે આગલા દિવસે જ ભનિયો પિતા માટે ટેરિલિન ખાદીનો ઝલ્લો અને જાકીટ ખરીદી લાવ્યો હતો. કડુણાશંકરે આવી ખાદી જિંદગીમાં નહોતી પહેરી. પરંતુ લક્ષ્મી અને ભનિયાના કહેવાથી તે આ ખાદી પહેરીને સભામાં જવા માટે તૈયાર થાય છે. વડાપ્રધાનને હેલિકોપ્ટરમાંથી નીચે ઉતરતા જોઈ કૃષ્ણનું વિશ્વરૂપ જોઈ અર્જુનની થઈ હતી એવી સ્થિતિ અત્યારે કડુણાશંકરની થાય છે. કડુણાશંકરને અફસોસ થાય છે કે મેં આટલા સારા માણસો અને તેમના રાજ્યને ગાળો ભાંડી અને ભ્રષ્ટ કહ્યાં. પરંતુ કડુણાશંકરને ખ્યાલ નથી કે આ બધું તેને આંજવા માટે કરવામાં આવે છે. તેમની પાછળ તેનું ભ્રષ્ટ રાજકારણ છે.

બે મહિનાની અંદર ઘણું બધું બદલાઈ ગયું હતું. કડુણાશંકરને શાળાના બોર્ડ બોર્ડના સભ્ય તથા શાળાના સલાહકારી વડા તરીકે નીમી દીધા છે. તેમજ સરકારી બેન્કના ડાયરેક્ટર બનાવી દેવાયા હતા. ભાનુપ્રસાદને પણ પક્ષની યુવા પાંખના વિભાગીય વડા તરીકે માન અને સ્થાન મળ્યું હતું. લક્ષ્મી પણ ચરખા સંઘની મંત્રી બની ગઈ છે. કડુણાશંકર એમના આ નવા જીવન સાથે ગોઠવાઈ ગયા હતા. પરંતુ ક્યારેક વિચાર કરતા કે આ જીવન સારું કે પહેલાનું જીવન સારું ? (પૃષ્ઠ નં - ૪૭)

સરકિટ હાઉસમાં જગમોહનનો મુકામ હતો. કડુણાશંકરને ત્યાં બોલાવવામાં આવે છે. જગમોહન

રૂમમાં બેસીને ચરખો કાંતતો હતો. આ જોઈ કડુણાશંકરને નવાઈ લાગી કે ગાંધી ક્યાં છે ! એ જગમોહનમાં છે કે ભૂખે મરતા લાખો કરોડો દેશવાસીઓમાં છે ? જગમોહને કડુણાશંકરને ચૂંટણી નજીક આવતા તેના પક્ષ અને સરકારનો પ્રચાર કરવા માટે બોલાવ્યા છે. જગમોહન કહે છે કે મારું ખરાબ બોલવું હોય તો તમને છૂટ પણ તમારે પક્ષનું અને સરકારનું સારું કહેવાનું. આ વાત ઉપરથી આપણને પણ ખ્યાલ આવશે કે કઈ રીતે જગમોહન દ્વારા પ્રામાણિક અને ગાંધીવાદી કડુણાશંકરની પ્રતિમા અને પ્રતિષ્ઠાનો ચૂંટણી જીતવા માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

લઘુનવલકથાની અંદર ખોડીદાસના પુત્ર રામદાસને નક્સલવાદી ગણી જેલમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો છે અને કડુણાશંકરને ખબર છે કે રામદાસ ક્યારેય આવું કામ ન કરી શકે. રામદાસ નિર્દોષ છે પરંતુ કડુણાશંકર તેના માટે કંઈ કરી શકતા નથી. તેઓ જગમોહનને રામદાસ નિર્દોષ છે અને તેને ખોટી રીતે નક્સલવાદી ગણવામાં આવ્યો છે. આ કહેવા માટે તેને મળવા જાય છે પરંતુ જગમોહન તરત કહી દે છે કે હું કાયદાના અમલમાં વચ્ચે પડતો નથી. આ બધું સાંભળી કડુણાશંકર જગમોહનના પી.એ ઘોષને કહે છે કે પહેલા તો બધું આવું નહોતું. અચાનક આ વાજું ફરી કેમ ગયું ? ત્યારે જગમોહનનો પી.એ ઘોષ કહે છે કે આ બધો અભિનય છે. કડુણાશંકર અને પી.એ ઘોષ વચ્ચેનો સંવાદ જોઈએ...

- કડુણાશંકર : ' અભિનય ? '

- ઘોષ : ' નહીં તો બીજું શું ? '

- કરુણાશંકર : ' બાળકો માટેનો પ્રેમ, ભ્રષ્ટાચાર માટેનો ધિક્કાર....'

- ઘોષ : ' બધું નાટક છે. હવે તમે પણ એ નાટકના એક પાત્ર છો. '

- કરુણાશંકર : ' કેમ ? '

- ઘોષ : ' દર પાંચ વરસે ચૂંટણી જીતવા થોડાક નવા શિકાર પકડવાના હોય છે. આ વખતે તમે પકડાયા છો.'(પૃષ્ઠ નં -૫૭)

કરુણાશંકર આ સાંભળી સ્તબ્ધ થઈ ગયા. ભૂતકાળમાં જે કંઈ ઘટના બનેલી અને જગમોહન દ્વારા જે કંઈ કરવામાં આવ્યું હતું એ એક નાટક હતું. કરુણાશંકરને રાજકારણમાં ફસાવી તેના દ્વારા જગમોહન અને તેના પક્ષની છાપ સારી પાડવા માટે કરુણાશંકરનો એક મ્હોરા તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. કરુણાશંકર આ બધું જાણવા છતાં હવે કશું જ કરી શકે તેમ નથી. કેમકે પોતે પણ આ ભ્રષ્ટ રાજકારણમાં સંડોવાયેલા હતા. હવે કરુણાશંકર પણ દંભીઓની હરોળમાં બેસી રહ્યાં હતા. કરુણાશંકર બધું જ જાણવા છતાં રામદાસને છોડાવી શકતા નથી. ભનિયો પણ તેમને નક્સલવાદીઓમાં પડવા જેવું નથી એમ કહી સમજાવવા મથે છે. કરુણાશંકરની સાથે હવે સલામતી રક્ષકો ગોઠવવામાં આવ્યા છે. તે શું કરે છે ક્યાં જાય છે તે બધું ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે છે. કરુણાશંકરને આ બધું જોઈ અનુકંપા છૂટી જાય છે.

જગમોહન દ્વારા ચૂંટણી સભાની અંદર કરુણાશંકરનો ઉપયોગ પોતાના વ્યક્તિત્વને લોકો સમક્ષ ઉજ્જવળ બનાવવા માટે અને તેની જે લોકોમાં છાપ જગમોહન ભારાડી તરીકેની છે એ દૂર

કરવા માટે કરતો હતો. કરુણાશંકર પણ જગમોહન જેવા નિષ્ઠાવાન માણસો કંઈ રીતે ગરીબી હટાવી રહ્યાં છે તેમજ પોતાની સામે લાખો રૂપિયાની લાંચનો અસ્વીકાર કર્યો હતો એ વાતો કરે છે. કરુણાશંકર જે કંઈ કહેતા હતા તેનો પ્રભાવ જોઈ શકાતો હતો. કેમકે લોકો પહેલેથી જ કરુણાશંકરને 'ગાંધીનો બીજો અવતાર' માનતા હતા. એટલે તેમનો પ્રભાવ લોકો ઉપર સારો એવો પડતો હતો. જગમોહન અને કરુણાશંકર અવડ ગામે સભામાં જાય છે ત્યારે સમતસિંગના માણસો હરિજનવાસમાં આગ લગાડે છે. કરુણાશંકરની હાજરીમાં આગ લગાડવામાં આવી અને તેમણે આ દુઃખી લોકોને કહ્યું કે []ઘર રેઢાં મૂકીને ચૂંટણીની સભામાં આવવા તમને લોકોને કોણે ડાહ્યાં કર્યાં હતાં ?[] (પૃષ્ઠ નં - ૮૭) એવા અહેવાલો છાપામાં આવ્યા હતા. આ જોઈ કરુણાશંકર ચોકી ઉઠ્યા. કરુણાશંકર જગમોહનને મળવા જાય છે ત્યારે જે માણસે હરિજનવાસમાં આગ લગાડી હતી તે સમતસિંગ સાથે જગમોહન બેઠો હતો. તેમણે કરુણાશંકરને કહી દીધું કે []એણે જે કર્યું હોય તે. પણ ચૂંટણીમાં તમારા વિના ચાલશે. એના વિના નહીં ચાલે.[] (પૃષ્ઠ નં - ૮૭) કરુણાશંકર ફરી એકવાર સ્તબ્ધ થઈ ગયા. રાજકારણમાં ક્યારે અને કેવી રીતે કંઈ વ્યક્તિ ફરી જાય અને આટલી હદ સુધી નીચે જઈ શકે એનો ખ્યાલ કરુણાશંકરને જગમોહનના વ્યવહાર અને વાક્ય ઉપરથી આવે છે.

સમતસિંગ અને જગમોહન ભનિયા દ્વારા કરુણાશંકરને આંખ આડા કાન કરવાનું કહે છે. ભનિયો પોતાના ભવિષ્યને સુધારવા માટે એ લોકો કહે તેમ કરવા માટે તૈયાર છે. પાછળથી જગમોહન

પણ ભનિયો એકવીસ વર્ષનો થાય એ પહેલા તેમની પાંખ કાપવાની વાત કરે છે. ભનિયાનો ઉપયોગ પણ રાજકારણ અને ચૂંટણી જીતવા માટે કરવામાં આવે છે. અનેક ટેન્ડર પાસ કરાવી ભનિયાને પૈસા પણ આપવામાં આવે છે. જેથી આવનારા સમયમાં ભનિયો તેમની સામે કંઈ પણ પ્રશ્ન કે વિરોધ ન કરી શકે.

કરુણાશંકર ભનિયાને સમજાવે છે કે જગમોહન આપણને ચેનથી પાછો ફૂવામાં ફૂબાડી દે ખરો ? પરંતુ ભનિયો તેની વાત માનતો નથી અને પોતાની પ્રગતિનો વિચાર કરે છે. તે કરુણાશંકરને કહે છે-"બાપુ, દેશનો સૂરજ ઊગે એમ ઈચ્છો છો ને ? તો ધરથી શરૂઆત કરો, ધરનો ભાનુ તેજ મારશે તો દેશનો સૂરજ પણ ચમકશે."(પૃષ્ઠ નં -૧૦૨) આ રીતે ભનિયો પણ કરુણાશંકરને ભ્રષ્ટાચારયુક્ત વ્યવહાર અને વર્તન કરવા માટે મજબૂર કરતું પાત્ર છે.

એક દિવસ શાંતિભાઈ, ચુનીભાઈ, ગૌરીપ્રસાદ, કાંતિભાઈ વગેરે કાર્યકરો કરુણાશંકરને મળવા માટે આવે છે. તેમને સમજાવે છે કે જગમોહન અને સમતસિંગ જેવા ભ્રષ્ટાચારી રાજકારણીઓ તમારા વ્યક્તિત્વને ભૂંસવાના પ્રયત્નો કરે છે. પણ કરુણાશંકર જગમોહન વિરોધી કશું જ સાંભળવા માંગતા નથી. તેઓ કાર્યકરોને કહે છે કે જગમોહનમાં શું ખરાબી છે ? ત્યારે []એમાં સારાઈ શું છે ? ભ્રષ્ટાચારમાં ખદબદતો કીડો છે.[](પૃષ્ઠ નં - ૧૦૭) એમ બધા કાર્યકરો કહે છે. પરંતુ કરુણાશંકર અને ભનિયો તેની વાત માનતા નથી. આ કાર્યકરો દ્વારા કરુણાશંકરને ઉગારવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. પરંતુ ભનિયો તેને વિરોધ

પક્ષના ગણે છે. કરુણાશંકર અત્યાર સુધી પોતે રાજપુરુષોને ભાંડવામાંથી ઊંચા આવ્યા ન હતા. હવે પોતે સ્વયં રાજપુરુષની કક્ષામાં આવી ગયા હતા. આમ તો []હું ગાંધીજીનો શિષ્ય છું મારે કોઈ રાજકીય પૂર્વગ્રહો નથી.[] (પૃષ્ઠ નં -૧૧૦) એવો દાવો કરુણાશંકર કરતા હતા. પણ જગમોહન જે કંઈ કહે કે કરે તેમાં લાચારીથી 'હા' પાડવા વિના તેમનો આરો ન હતો. થોડા જ વર્ષોમાં પોતે જે દંભની હાંસી કરતા હતા અને જે રાજનીતિની ટીકા કરતા હતા એના જ એક ભાગ થઈ જવાનું તેમના ભાગ્યે આવ્યું એટલું જ નહીં, જે જમીનદારી કે જે શોષણ સામે પોતે ક્રાંતિનો ઝંડો લઈને ફરતા હતા એ જમીનદારી તથા શોષણની યંત્રણાનો પોતે પણ એક ભાગ બની બેઠા હતા. પોતે અત્યાર સુધીની જિંદગીમાં જે કંઈ કર્યું હતું એ બધું હવે ઉખેડવાનો આરંભ કર્યો હોય એવું લાગતું હતું.

જ્યારે વિરોધપક્ષના લોકો ખોડીદાસના પુત્ર રામદાસને હાજર કરવાનું કહે છે ત્યારે કરુણાશંકર પણ કહે છે કે રામદાસને હાજર કરવામાં શું વાંધો છે ? પરંતુ ભનિયો તેમને સમજાવીને વાત ટાળી નાખે છે. વર્તમાનપત્રમાં સમાચાર આવે છે કે ખોડીદાસના દીકરા રામદાસને પોલીસકર્મી દ્વારા ઢોરમાર મારવામાં આવ્યો હતો અને આ મારના કારણે રામદાસ મૃત્યુ પામ્યો છે. અને ઠાકુર સમતસિંગ લાશને સગેવગે કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. આ સમાચાર સાંભળ્યા પછી પણ કરુણાશંકર ભનિયાના સમને કારણે કશું જ કરી શકતા નથી. આ તેમની લાચારી છે કેમકે હવે જગમોહન અને સમતસિંગ જેમ કહે એમ કર્યા વગર પણ છૂટકો ન હતો.

રામદાસની લાશ અને દાણચોરીનો માલ સમતસિંગ ઠાકુર કડુણાશંકરના ઘરે લાવીને તેમના વાડામાં છુપાવે છે. ભનિયાને એક પોટકામાનો દાણચોરીનો માલ સંતાડવા મોકલે છે ત્યારે પાછળથી ઠાકુર સમતસિંગ બીજા પોટલામાની રામદાસની લાશને ખાડાની અંદર દફનાવી દે છે. આની પાછળ પણ ઠાકુર સમતસિંગનો આશય કડુણાશંકરની સ્વચ્છ પ્રતિમાની આડશે પોતાના ગોરખધંધા છુપાવવાનો છે. આ બધી ઘટના કડુણાશંકર પોતે શક્તિહીન, લાચાર, દંભી બનીને જોઈ રહ્યા હતા. જે રાત્રે આ ઘટના બની તે જ રાત્રે કડુણાશંકરને મળવા માટે વિરોધ પક્ષના નેતા મનસુખ વકીલ, લાલચંદાની, ઇન્દ્રજિતસિંગ, શ્યામસુંદર આવ્યા હતા. આ બધા કાર્યકરો કડુણાશંકરને બધો દંભ છોડી દેશની સેવામાં મદદ કરે એટલી ટહેલ (અપીલ) કરવા માટે આવ્યા હતા. અહીં આવેલ બધા જ કાર્યકરોને કડુણાશંકરની પહેલાની અને અત્યારની સ્થિતિની ખબર છે. આ લોકો તેમને જગમોહન નામના દલદલમાંથી નીકળવા માટે મદદ કરવા માંગે છે પરંતુ કડુણાશંકર એવું માની બેસે છે કે "તમે સૌએ મળીને મને તથા જગમોહનને ઉતારી પાડવાનું કાવતરું કર્યું છે." (પૃષ્ઠ નં -૧૩૬) અહીં કડુણાશંકર પોતાના દંભ તેમજ સત્યને છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અને પોતે લાચારી અને એકલતા અનુભવે છે.

અદાલતની અંદર એસોસિએટ કેસ જાહેર કર્યો ત્યારે ન્યાયાધીશે કડુણાશંકરને ચુકાદો આપવા માટે કહ્યું. પરંતુ કડુણાશંકર કશું જ કહેવા માંગતા નથી. તેઓ ન્યાયાધીશને કહે છે કે "ન્યાયમૂર્તિ, મારે આ વિશે કાં તો કંઈ નથી કહેવું. કાં તો ઘણું

બધું કહેવું છે." (પૃષ્ઠ નં -૧૪૯) એવી દ્વિધામાં છે. ન્યાયાધીશના કહેવાથી માસ્તર કડુણાશંકર ઊભા થાય છે અને પોતે રામદાસના ખૂન માટે જવાબદાર છે અને બાકીના બધા જ નિર્દોષ છે એવી કબૂલાત કરે છે. ત્યારે કડુણાશંકરની મન:સ્થિતિનો ખ્યાલ આપણને આવે છે.

કડુણાશંકરને અફસોસ થાય છે કે રામદાસના મરણ પછી જે ઉપવાસ મેં મારી જાતને સમગ્ર પરિસ્થિતિમાંથી ઉગારવા માટે કર્યા, એ જ ઉપવાસ જો મેં રામદાસ જીવતો હોત ત્યારે તેને છોડાવવા માટે કર્યા હોત તો કદાચ આ હત્યા થઈ ન હોત. કડુણાશંકર પોતે પણ ભ્રષ્ટાચાર કર્યો હોવાની કબૂલાત કરતા અદાલતની અંદર કહે છે કે, ભ્રષ્ટાચાર માત્ર રાજપુરુષો, શ્રીમંતો કે અમલદારો જ કરે છે એવું નથી. મેં પોતે પણ ધીરે ધીરે મારી જાતને ભ્રષ્ટ થવા દીધી છે. એક દિવસ એક પ્રધાને મારા દીકરાને નવું દફતર લઈ આપ્યું એ દિવસથી મારા ભ્રષ્ટ થવાની શરૂઆત થઈ હતી." (પૃષ્ઠ નં -૧૫૩)

અહીં લઘુનવલકથાની વક્તા (Tragady) એ છે કે પહેલા જે કડુણાશંકર પ્રામાણિક, સત્યનિષ્ઠ, ગાંધીવાદી, નિષ્ઠાવાન, સેવાપરાયણ માસ્તર હતા અંતે પોતે જ રાજકારણના કારણે એક ભ્રષ્ટાચારી વ્યક્તિ બની રહે છે. આ વિધિની વક્તા જ કહી શકાય. વળી પોતાનો સગો દીકરો ભનિયો જ લાલચ અને સ્વાર્થના કારણે પિતાને પાગલ ગણાવી પોતાનો સ્વાર્થ સાધે છે. એ વક્તા પણ ઊડીને આંખે વળગે એવી છે.

આ લઘુનવલકથાની અંદર જે કંઈ રાજકારણમાં બની રહ્યું છે તે પ્રત્યેનું ઊંડું દુઃખ

લેખક અનુભવે છે. સત્તા અને હોદ્દાથી દૂર રહીને પણ માત્ર ગાંધી પ્રેરિત મૂલ્યો માટે જીવનારા અને તેમને માટે મથનારા માણસોના 'પ્રતિનિધિ' એવા માસ્તર કડુણાશંકરની આસપાસ આ આખી વાત કહેવાય છે. આવા નખશીખ ગાંધીવાદી કડુણાશંકરની સ્વચ્છ પ્રતિમાનો પોતાના પક્ષના હિતમાં ઉપયોગ કરનાર જગમોહન ભારાડીના ખરાબ ચારિત્ર્યચિત્રણ દ્વારા આ કથાનો એક કડુણ અને સબળ વ્યંગ છતો થાય છે. આવા આ ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી કડુણાશંકર પોતે જ ધીમે ધીમે ભ્રષ્ટાચારી બની જાય એ આજના રાજકારણની વક્રતા છે. ધીમે ધીમે આદર્શવાદી કડુણાશંકર માસ્તર દંભીઓની હરોળમાં બેસતા જાય છે. જગમોહન એક ભ્રષ્ટ નેતા છે એ જાણવા છતાંય તેનો સાથ તેઓ છોડી શકતા નથી.

આમ, આ લઘુનવલકથાની અંદર લેખક હરીન્દ્ર દવેએ કડુણાશંકરના પાત્ર દ્વારા એક પ્રામાણિક, સત્યનિષ્ઠ, ગાંધીવાદી માસ્તરને કઈ રીતે જગમોહન ભારાડી જેવા ભ્રષ્ટ રાજકારણીઓ ભ્રષ્ટાચાર કરવા માટે મજબૂર કરે છે, તેમજ તેમની નિષ્કલંક શુદ્ધ પ્રતિમા અને પ્રતિભાનો પોતાના સ્વાર્થને સાધવા માટે ઉપયોગ કરે છે તેની કથા અહીં રજૂ કરવામાં આવી છે. આમ, આપણે કહી શકીએ કે 'ગાંધીની કાવડ' લઘુનવલકથા એ "એક પ્રામાણિક વ્યક્તિને ભ્રષ્ટાચારી વ્યક્તિ બનવા માટે મજબૂર કરતા રાજકારણની કથા છે."

સંદર્ભ ગ્રંથ :

1. દવે હરીન્દ્ર, 'ગાંધીની કાવડ', પ્રથમ આવૃત્તિ: ૧૯૯૩, પ્રવીણ પ્રકાશન, રાજકોટ, પૃષ્ઠ: ૧૭૬,
2. એજન, પૃ.૨૭

3. એજન , પૃ. ૪૭
4. એજન , પૃ. ૫૭
5. એજન , પૃ. ૮૭
6. એજન , પૃ. ૮૭
7. એજન , પૃ. ૧૦૨
8. એજન , પૃ. ૧૦૭
9. એજન , પૃ. ૧૧૦
10. એજન , પૃ. ૧૩૬
11. એજન , પૃ. ૧૪૮
12. એજન , પૃ. ૧૫૩